

RECENSIES

handelsactiviteiten van de VOC, de plaats gegeven die zij verdienen. De kooplieden van de compagnie hadden niet uitsluitend oog voor geldelijke, maar ook voor geestelijke baten.

H. K. s'Jacob

P. Th. F. M. Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, Gelderse historische reeks; Zutphen: De Walburg Pers, 1978, 406 blz., f55,-, ISBN 90 6011 3942).

De laatste jaren is onderzoek naar de geschiedenis van het lager onderwijs in ons land meer in de belangstelling gekomen. Daarbij worden verschillende wegen gevolgd. Zo wordt in de vrij onlangs verschenen studie van mevrouw De Booy het lager onderwijs voornamelijk sociaal-economisch ontleed¹. Boekholt benadert het onderwerp, nogal traditioneel, vanuit politiek-bestuurlijk oogpunt. In zijn dissertatie richt hij de schijnwerper pp het grondgebied van de huidige provincie Gelderland (een kaartje van het betreffende gebied, waarop bijvoorbeeld de verschillende 'kwartieren' zijn aangegeven, ontbreekt helaas), en bekijkt de periode 1795 tot 1858.

Het jaar 1795 is als beginjaar gekozen omdat zich sinds de Bataafse omwenteling een aantal vernieuwingen in het onderwijs heeft aangediend. Om aan te geven vanuit welke situatie deze vernieuwingen zich ontwikkelden geeft Boekholt eerst een, nogal uitgebreide, schets van de onderwijswetgeving en de onderwijspraktijk aan het eind van de achttiende eeuw. De hier gegeven informatie bevestigt het reeds bekende beeld. Onderwijsgeven was het monopolie van de belijders van de gereformeerde godsdienst, de kerkelijke bemoeienis inzake de schoolwetgeving was groot, godsdienstonderwijs was het belangrijkste en de onderwijzer vervulde tevens kerkelijke functies. Ten aanzien van de mogelijkheden die er eind achttiende eeuw voor de jeugd waren om een school te bezoeken wil Boekholt zich zeker niet te negatief uitlaten. Volgens hem waren die er wel, ook voor arme kinderen, onder andere omdat men in Gelderland deze kinderen 'om niet' onderwijs gaf. Natuurlijk zegt het feit, dat er onderwijsmogelijkheden waren, nog niet veel over bijvoorbeeld de kwaliteit van het onderwijs, of over de vraag of de kinderen de school regelmatig en het hele jaar door bezochten. Maar we kunnen wel concluderen dat 'een groter deel van de toenmalige jeugd dan meestal wordt aangenomen, wel ooit in hun leven een school aan de binnenkant gezien heeft' (52). Jammer genoeg gaat schrijver nauwelijks in op de vraag welke houding ouders ten aanzien van het onderwijs aannamen. Juist hun medewerking was een eerste vereiste wilden kinderen van de geboden onderwijsmogelijkheden gebruik maken.

Op hetgeen in de achttiende eeuw gegroeid was werd in het begin van de negentiende eeuw voortgebouwd. Afgezien van pedagogisch-didactische vernieuwingen - schrijver excuseert zich in zijn inleiding voor gebrek aan deskundigheid op dit terrein en laat een bespreking van deze aspecten achterwege — bracht het begin van de negentiende eeuw geen fundamentele vernieuwing van ons onderwijsstelsel. Veranderingen kwamen er wel. Boekholt noemt kenmerkend onder andere de sterke nadruk die werd gelegd op de noodzaak van verdergaande veralgemening van het onderwijs, en het feit dat de burgerlijke overheid condities schiep die een verbetering van de onderwijssituatie tot gevolg hadden.

De hoofdmoot van het boek is gewijd aan dit proces van veranderingen in Gelderland. Hierbij wordt steeds aandacht geschonken aan de formele inhoud van een bepaalde rege-

1. E. P. de Booy, *De Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19e eeuw* (Stichtse historische reeks; Haarlem: J. H. Gottmer, 1977).

ling, de feitelijke uitvoering ervan in Gelderland en de problemen die zich daarbij voordeden. Achtereenvolgens passeren de wetten van 1801 en 1803 kort, en van 1806 uitgebreid de revue. Deze laatste werd pas in 1857 vervangen. Het Koninklijk Besluit van 1842, dat de katholieken enigszins tegemoet kwam door onder andere een scheiding van het ambt van onderwijzer en kerkelijke bedieningen voor te schrijven, en de grondwet van 1848 komen eveneens uitgebreid aan de orde. Het blijkt dat tot 1815 in Gelderland in de praktijk nauwelijks veranderingen tot stand zijn gekomen. Het aanvankelijk enthousiasme van de schoolopzieners kreeg weinig bijval, noch van de onderwijzers, noch van de ouders, noch van de lokale en provinciale overheden. Natuurlijk droeg ook de politieke situatie niet bij tot snel aanbrengen van veranderingen. Pas na 1815 werden de resultaten van het op gang gebrachte veranderingsproces zichtbaar.

Begrijpelijkerwijs verliepen die veranderingen traag, immers ook het onderwijs had met financiële plafonds te maken. Boekholt vindt het echter onjuist om de overheid het verwijt te maken op het lager onderwijs te hebben bezuinigd. Zo verdienden de onderwijzers naar verhoudingen van die tijd - we spreken van ± 1840 - een redelijk inkomen, waartoe onder andere overheidstoelagen bijdroegen. Toch kunnen we ons lijkt mij afvragen of de onderwijzer wel zo'n redelijk inkomen had. Immers het grootste deel van zijn inkomsten bestond uit schoolgeld, en dat was geen vaste bron van inkomsten. Bij zijn berekeningen is Boekholt mijns inziens te veel afgegaan op officiële opgaven van schoolgelden. Het is de vraag of deze opgegeven bedragen, die meestal niet aan de lage kant waren, in werkelijkheid ook werden verdiend. Opmerkingen in deze van de onderwijzers aan onder andere de schoolopzieners lijken mij van belang.

Wat betreft de resultaten van de veranderingen in de onderhavige periode. Enige indicatie geven onder meer cijfers inzake het schoolbezoek. Boekholt komt op grond van de gegevens voor Gelderland tot de conclusie dat in het midden van de negentiende eeuw tegen de 80% van de kinderen op enig moment in aanraking kwam met lager schoolonderwijs. Gelderland verkeerde in dit opzicht landelijk gezien in een middenpositie.

Een enkele opmerking naar aanleiding van de kwantitatieve gedeelten lijkt me op zijn plaats. Het is een moeilijke zaak om solide gegevens inzake het schoolbezoek te verkrijgen, en volledigheid is vaak al helemaal een vrome wens. Bovendien zijn de gegevens vaak ongelijksoortig van aard. Dat blijkt ook hier. De cijfers inzake het schoolbezoek betreffen de ene keer kinderen tussen 5 en 14 jaar, dan weer kinderen tussen 5 en 12 jaar, of ook tussen 6 en 12 jaar. Soms zijn bewaarschoolkinderen wèl ingecalculeerd, dan weer niet. Dat laatste werkt extra vertroebelend omdat meestal volstrekt niet bekend is hoeveel kinderen een bewaarschool bezochten. Boekholt wijst ons wel op deze verschillen, maar probeert niet zijn gegevens zodanig te bewerken dat deze uiteindelijk op één bepaalde categorie betrekking hebben. Lezen we dan ook 'de jeugd' of 'de kinderen' dan blijft de vraag: welke groep moeten we daar precies onder verstaan? Bewerking van de gegevens zou dunkt me de overzichtelijkheid ten goede komen.

Zijn naar perfectionisme tenderende nauwkeurigheid heeft schrijver ook niet zozeer gebruikt bij de cijfermatige gedeelten. Bijvoorbeeld wèl waar het de reacties van de katholieke bevolkingsgroep betreft. Dat de katholieken zich bij de situatie, ontstaan sinds de wet van 1806, neerlegden, is volgens hem niet juist. Aan de hand van vele voorbeelden laat hij zien dat de katholieken in Gelderland wel degelijk hun onvrede toonden. Zij keerden zich met name tegen het feit dat in overgrote meerderheid protestanten het onderwijs verzorgden, óók waar het om overwegend katholieke conglomeraties ging (het ontbreken van een kaartje is ook in deze een gemis). Hun streven was er vooral op gericht om vacante, of nieuwe, onderwijzersposten te vullen met katholieken. Tot ± 1840 echter wisten zij hun

RECENSIES

positie nauwelijks te versterken. Pas ten tijde van Thorbecke verbeterde hun situatie enigszins. In een wat lang en daardoor niet altijd even boeiend betoog wordt het streven van de katholieken weergegeven. Bovendien vind ik het jammer dat een aantal aspecten niet erg duidelijk wordt. Bijvoorbeeld of de hele katholieke bevolkingsgroep erbij betrokken was, en wel zodanig dat ouders hun kinderen van school thuis hielden. Bijvoorbeeld ook waarom katholieke onderwijzers wat betreft hun bekwaamheid zo moeilijk met hun protestantse collega's konden concurreren.

De ontwikkeling van het lager onderwijs wordt zoals gezegd door Boekholt met name vanuit organisatorisch, bestuurlijk oogpunt bekeken. Dat levert een goed gedocumenteerd, gedetailleerd, nogal zakelijk betoog op, waarvan de uitvoerigheid de leesbaarheid niet altijd ten goede komt. Dat schrijver zich niet wilde wagen aan het belichten van de interne situatie neemt mijns inziens niet weg, dat hij toch oog had kunnen hebben voor gegevens die wat meer vertellen over de positie van onderwijzers, ouders en kinderen, met andere woorden gegevens die informatie verschaffen over die groepen, die in eerste instantie bij de school betrokken waren. De kaft van het boek laat een klastafereeltje zien: een groepje kinderen, een onderwijzer die wat op het bord schrijft. De argeloze lezer die denkt daarover wat meer te weten te komen, zal teleurgesteld worden.

Els Muijlaert

Michel Theys, *La population de Diest pendant les deux premiers tiers du XIXe siècle* (Historische uitgaven Pro Civitate, L; Brussel: Gemeentekrediet, 1977, 166 blz., waarvan 21 tabellen, 9 figuren en 2 bijlagen, 300 BF, samenvatting in het Nederlands).

In dit werk schetst de auteur de demografische evolutie van de Brabantse stad Diest (België) vanaf het ontstaan van de burgerlijke stand in 1796 tot de algemene volkstelling van 1866.

In het eerste hoofdstuk worden de bronnen kritisch besproken. Op de eerste plaats zijn dat de registers van de burgerlijke stand, waarvan de betrouwbaarheid wordt getoetst aan de hand van de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters van de drie Diestse parochies. Voorbehoud wordt gemaakt voor de volledigheid en juistheid van de burgerlijke stand tot 1817. Vervolgens komen de volkstellingen aan bod van 1796, 1810 en 1833 en de bevolkingsregisters van 1846 (aangelegd na de telling van 1846 en aangevuld tot 1866) en die van 1866 (aangelegd na de telling van 1866).

In het tweede hoofdstuk 'Bevolking en bewoning' wordt eerst het absolute bevolkingsgetal onder de loep genomen. Het stijgt van 5.368 in 1784 tot iets boven de 7.000 in 1829-30. Vervolgens blijft de Diestse bevolking tot 1866 praktisch stationair, terwijl in dezelfde periode de Belgische bevolking met bijna 20% toenam. Het garnizoen van Diest, dat 7 à 8% van de bevolking uitmaakte, wordt buiten beschouwing gelaten. De samenstelling van de bevolking inzake leeftijd en geslacht wordt weergegeven in tabellen en piramiden voor 1796, 1810, 1833, 1846 en 1866. Voor dezelfde jaren wordt in nieuwe tabellen en piramiden het onderscheid gemaakt tussen autochtonen en immigranten (waaronder alle niet in Diest geboren personen worden verstaan). Ter vergelijking wordt de bevolkingspiramide van gans het land voor 1866 en de bevolkingspiramide van Diest voor 1961 weergegeven. Bijzonderheden over woning, openbare gezondheid en pauperisme worden ontleend aan de algemene tellingen van 1846, 1856 en 1866, aan de *Jaarlijkse verslagen van het college van burgemeester en schepenen* en aan G. Jacquemyns, *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)* (Brussel, 1929). Een tabel met de socio-professionele samenstelling